

Н.В. ЧУВІКІНА

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ НАУЦІ

Простежено життєвий і творчий шлях ботаніка, інтродуктора, селекціонера плодкових культур С.В. Клименко.

50 років працює в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України Світлана Валентинівна Клименко — доктор біологічних наук, професор, лауреат премій ім. Л.П. Симиренка (1987), В.Я.Юр'єва (2002), М.М.Гришка (2008).

Народилася Світлана Валентинівна 12 жовтня 1937 р. у с. Благодарне (Ставропольський край, Росія), але за кілька років родина переїхала на Дніпропетровщину. Потім була евакуація до с. Радченське Воронежської області, тяжке воєнне дитинство. Ліс, пасовища з різноманітням трав і квітів — усе це дуже цікавило допитливу дівчинку, яка пішла до школи у неповні 6 років разом із старшою сестрою і вчилася з великим задоволенням.

У 1948 р. родина повернулася до України, де Світлана закінчила 7 класів школи та Верхньодніпровський сільськогосподарський технікум з відзнакою. У 17 років Світлана Клименко — агроном МТС колгоспу ім. Чкалова у Новобузькому районі Миколаївської області. Того далекого 1955 р.

С.В. Клименко

колгосп отримав небувалий урожаєм зернових. Яка це була радість! Того ж року керівництво МТС направило С.В. Клименко на навчання до Уманського сільськогосподарського інституту, а в кінці року, за підсумками роботи нагородило грошовою премією за досягнуті успіхи. На цю першу в житті премію Світлана Клименко купила пальто.

Навчання в інституті було цікавим і дуже плідним: велика навчальна база, чудовий викладацький склад. Вчилася Світлана відмінно, брала активну участь у студентських наукових конференціях, виявляючи допитливість і прагнення дізнатися більше. Вистачало часу і на

участь у художній самодіяльності: співала, танцювала. Закінчивши навчання з червоним дипломом, одержала рекомендацію до аспірантури.

До Ботанічного саду С.В. Клименко прийшла у квітні 1960 р. Через рік у саду було організовано відділ генетики під керівництвом видатного вченого, члена-кореспондента АН УРСР В.П. Зосимовича. Знаний у галузі генетики і селекції цукрового буряка вчений почав вивчати колекції ботанічного

саду, поставивши за мету одержання нових декоративних форм методом поліплоїдії. Згодом відділ було переведено до Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР, а пізніше він ввійшов до складу новоствореного інституту молекулярної біології.

Мабуть, любов до плодів рослин переважила, адже кваліфікація за дипломом була агроном-плодоовочівник, і С.В. Клименко залишилася у Саду у відділі акліматизації плодів рослин, досліджуючи малопоширені плодів рослини.

Робота у відділі генетики була надзвичайно плідною і корисною: виконуючи кандидатську роботу, С.В. Клименко вперше дослідила в умовах Лісостепу України морфогенез генеративних бруньок айви довгастої, виявивши кореляцію між ступенем розвитку генеративних бруньок і зимостійкістю.

Кандидатську дисертацію, захищену у 1970 р., було виконано в Акліматизаційному саду ім. М.Ф. Кащенка (на той час — філіал Ботанічного саду). У 1960 р., коли С.В. Клименко почала роботу із селекції айви, в Акліматизаційному саду було 12 маточних рослин різних форм айви, відібраних Миколою Феофановичем Кащенком, та близько 600 сіянців третього покоління. Вона відбрала нові форми із сіянців наступних поколінь, а також шляхом гібридизації створила нові форми, які разом із формами М.Ф. Кащенка стали вихідним матеріалом для створення високоякісних сортів айви довгастої — 'Дарунок онуку', 'Студентка', 'Академічна', 'Марія', 'Грушовидна Шайдарової', 'Оранжева', одному з кращих сортів (№ 18 Кащенка) присвоєно прізвище Миколи Феофановича.

Невелика колекція кизилу Акліматизаційного саду ім. М.Ф. Кащенка у 1960-х роках стала основою для створення Світлавою Валентинівною впродовж майже 50 років сортів кизилу, вперше занесених до Державного реєстру сортів рослин України. Це сорти 'Світлячок', 'Елегантний', 'Екзотичний', 'Видубицький', 'Радість', 'Се-

мен', 'Кораловий Марка', 'Лук'янівський', 'Володимирський', 'Євгенія', 'Олена', 'Янтарний' та ін.

Експедиційні обстеження місцезростань дикорослого і культурного кизилу дали можливість уточнити межі ареалів, дослідити поліморфізм форм і відібрати найбільш перспективні. Описано близько 350 форм, відібрано і розмножено майже 100 з них. Формове різноманіття кизилу в культурі більш багате завдяки спонтанній селекції. Найбільш цінні форми знайдено в Криму і Київській області, що свідчить про давню культуру кизилу у цих регіонах і про можливість виникнення місцевої популяції на півночі України. С.В. Клименко стверджує, що стародавня культура кизилу у Києві (X–XI ст.) бере свій початок не з півдня. Відомий український ботанік Ю.Д. Клеопов відмічав у 40-х роках минулого століття

Під час цитологічних досліджень. 1960-ті рр.

ізолювані місцезнаходження кизилу, зокрема, "кизиліві пагорби" біля Чигирини. Ці локалітети кизилу досі збереглися — у с. Деренківець Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, всього в 150 км від Києва. Припущення про існування у цьому регіоні природних давніх лісів з участю кизилу висловлено в роботах багатьох авторів. На їхню думку, *Cornus mas* разом з іншими третинними елементами цих лісів, є реліктом пізнього пліоцену, тобто видом, що пережив похолодання у четвертинному періоді *in situ*. Тому С.В. Клименко припускає можливість виникнення місцевої популяції кизилу на півночі України. Велика кількість культурних форм кизилу в цьому регіоні свідчить про те, що в період Київської Русі його було введено в культуру з місцевих лісів. Велику роль у цьому відіграли монастирі, особливо Видубицький, Києво-Печерський, Межигірський,

Л.М. Чуприна та С.В. Клименко в Держкомісії з сортовипробування. 1998 р.

С.В. Клименко та А.М. Гродзінський. 1970-ті рр.

розташовані поблизу Києва на відомому шляху "з варяг у греки".

Окультурювання кизилу за межами його природного зростання мало велике значення. Воно ґрунтується на індивідуальній мінливості рослин. З великого різноманіття зібраних екземплярів завжди можна відібрати рослини з плодами кращої якості.

Любов і відданість кизилу — рослині дивній, лікарській і корисній — у С.В. Клименко постійна. "З чим можна порівняти його у весняному — жовтому вбранні і в осінньому, коли рослини, як ялинки, обсіпані червоними, рожевими і жовтими плодами?" — запитує Світлана Валентинівна. А якщо врахувати, що генетично у кизилу щорічне рясне плодоношення, стійкість до шкідників та хвороб, його культивування нескладне і рентабельне, то Світлана Валентинівна справедливо стверджує: "чудова рослина". З урахуванням сучасної тенденції органічного землеробства, яка поширюється нині в усьому світі (вищівування рослин і одержання плодів без застосування пестицидів і інсектицидів, мінеральних добрив), цій рослині справді немає ціни.

Виступ на конференції. 2000 р.

Світлана Валентинівна радіє за кизил разом з тими садівниками і фермерами, які оцінили його і одержують хороші врожаї протягом багатьох років. Прикладом є кизилевий сад Олександра Машталера у Хмельницькій області, закладений з 15 сортів селекції С.В. Клименко. Нещодавно обласне телебачення показало сюжет про рясне плодоношення кизилу в його саду.

Не минула увагою С.В. Клименко і хеномелес японський. Основою для створення сортів цієї нової плодової культури також була колекція Акліматизаційного саду. До Державного реєстру сортів рослин України внесено чотири сорти хеномелесу селекції С.В. Клименко тв її учня О.М. Недвиги — 'Вітамінний', 'Цитриновий', 'Караваєвський', 'Помаранчевий'.

У 1970–1975 рр. С.В. Клименко завідувала Акліматизаційним садом — багатющою селекційною базою плодових рослин, проводячи наукову і велику адміністративно-організаційну роботу. Сад, створений у 1914 р. академіком М.Ф. Кащенко, був центром інтродукції південних і нових плодових культур, мав великі колекції трав'янистих (у тому числі лікарських) і деревних рослин, крім того, був чудовою

С.І. Кузнецов, С.В. Клименко, Т.М. Черевченко. Виїзна сесія Ради ботанічних садів. Полтава, 2000 р.

оазою у центрі Києва. На жаль, багату зелену скарбницю з величезними колекційними і селекційними фондами різних екзотичних рослин у 1975 р. було ліквідовано. Територію Акліматизаційного саду (близько 5 га) було відведено під будівництво Вищої партійної школи ЦК КПУ, і Академія наук УРСР була змушена у стислі строки звільнити площу під забудову. Завдяки зусиллям адміністрації Центрального республіканського ботанічного саду, директором якого був тоді Андрій Михайлович Гродзінський, колекції Акліматизаційного саду (близько 6 тис. рослин) було перенесено у відділ акліматизації плодових рослин. Оцінюючи роботу Світлани Валентинівни у цей надзвичайно важкий період, А.М. Гродзінський писав у службовій записці: "Виросли кадри, зокрема Клименко, яким не страшні вогонь, вода і мідні труби, здатні до самостійної творчої роботи".

Продовжуючи селекційну роботу, С.В. Клименко створила нові сорти кизилу, айви, хеномелеса. Основними методами її роботи є аналітична та синтетична селекція, використання соматичних мутацій. З часом у дослідження були залучені нові види цінних плодових рослин: хурма, бузина,

Sydnosydonia japonica (С. corsa) успішно адаптувався в Лісостепу України

азимина, шефердія, горобина, нові види родини кизилкових. Створюються колекції, досліджуються біолого-екологічні особливості, репродуктивна здатність, оцінюються біохімічні властивості, опрацьовуються методи насінневого і вегетативного розмноження.

У 1993 р. Світлана Валентинівна стала доктором біологічних наук, у 2003 р. отримала вчене звання професора із спеціальності "ботаніка".

Тема її докторської дисертації — "Биологические основы культуры кизила настоящего (*Cornus mas* L.) и айвы обыкновенной (*Sydnosydonia oblonga* Mill.) в Украине". Обидві культури культивуються недостатньо: основні насадження айви зосереджено на півдні України, промислових насаджень кизилу дуже мало. Пояснюється це недостатньою вивченістю біології кизилу в

культури в Україні і айви — у північних регіонах. Дослідивши біоекологічні особливості цих видів, С.В. Клименко виявила їхні потенційні можливості в нових ґрунтово-кліматичних умовах і розробила комплекс агротехнічних заходів для створення промислових насаджень. У НБС зібрано генофонд культурних форм і сортів айви та кизилу, створено колекційні насадження. Зібраний генофонд має великі потенційні можливості для забезпечення селекції вихідним матеріалом з різноманітними ознаками.

Робота з айвою довгастою — це реалізація ідей академіка М.Ф. Кащенко про можливість її культури на півночі України. На початку ХХ ст. він включив айву в число найцінніших об'єктів інтродукції. Докторська дисертація С.В. Клименко — це перше монографічне узагальнення відомостей з культивування кизилу в Україні і айви довгастої на півночі України. У дисертації представлено результати багаторічних досліджень біології та екології цих видів в умовах Лісостепу і Полісся України, обґрунтовано концептуальні положення про культуру кизилу і розширення культигенного ареалу айви. Досліджено ритми росту і розвитку, особливості запилення, репродуктивну здатність, зимостійкість, морфологію ендокарпа та насінини кизилу, насінну і вегетаційну репродукцію кизилу в природі і культурі, морфогенез генеративних органів айви у зв'язку з зимостійкістю. Встановлено, що низький ступінь диференціації квіткових бруньок айви в осінньо-зимовий період є одним з факторів її досить високої зимостійкості на півночі України. С.В. Клименко показано, що хороша здатність до адаптації забезпечує високу репродуктивну здатність в умовах півночі України.

Нині С.В. Клименко — відомий в Україні і за її межами вчений — інтродуктор, селекціонер нетрадиційних плодових рослин. Результати її досліджень висвітлено у доповідях на конференціях, симпозиумах, з'їздах в Україні, Росії, США, Польщі, Ав-

стрії, Болгарії, Вірменії, Словаччині, Німеччині тощо. Вона є автором 23 сортів, 250 наукових праць, у тому числі 10 монографій, присвячених теоретичним і практичним питанням інтродукції, адаптації, аналітичної та синтетичної селекції, технології культивування.

Найважливіші з наукових праць С.В. Клименко:

1. Айва обыкновенная, ее биологические особенности и хозяйственная оценка в северной части Лесостепи Украины: Автореф. ...канд. биол. наук. — К., 1970. — 30 с.

2. Биологические основы культуры кизила настоящего (*Cornus mas* L.) и айвы обыкновенной (*Cydonia oblonga* Mill.) в Украине: Автореф. ...д-ра биол. наук. — Ялта, 1993. — 50 с.

3. Высоковитаминные растения на приусадебном участке. — К.: Урожай, 1991. — 240 с. (Соавторы И.М. Шайтан, В.А. Анпилогова).

4. Айва обыкновенная. — К.: Наук. думка, 1993. — 285 с.

5. Декоративный плодовый сад. — К.: Урожай, 1995. — 203 с. (Соавтор И.М. Шайтан).

6. Атлас перспективных плодовых и ягодных культур Украины. Айва. — К.: Урожай, 1999. — С. 174–181, 439–446.

7. Культура кизила в Украине. — Полтава: Верстка, 2000. — 80 с.

8. Кизил в Україні: біологія, вирощування, сорти. — К.: Фітосоціоцентр, 2000. — 91 с.

9. Вклад академіка М.Ф. Кащенко у розвиток теорії і практики інтродукції рослин в Україні // Інтродукція рослин. — 2003. — № 4. — С. 3–16.

10. Сорт як результат і структурний елемент інтродукційного і селекційного процесів // Матер. наук. конф., присвяченої 80-річчю від дня народження академіка А.М. Гродзінського. — К.: Фітосоціоцентр, 2006. — С. 297–305.

11. Академік М.Ф. Кащенко — видатний український вчений // Укр. ботан. журн. — 2006. — 63, № 4. — С. 566–573.

12. Кизил. Сорта в Украине. — Полтава: Верстка, 2007. — 43 с.

13. Алгоритмы управления селекционным процессом (на примере плодовых растений) // Сучасні проблеми фізіології та інтродукції рослин; Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. — Дніпропетровськ, 2007. — С. 62–63. (Соавторы П.Е. Булах, В.Ф. Левон).

14. Теоретические и практические аспекты аналитической и синтетической селекции нетрадиционных плодовых растений в свете учения Н.И. Вавилова // Інтродукція рослин на початку ХХІ століття: досягнення і перспективи (до 120-річчя від дня народження М.І. Вавилова). — К.: Фітосоціоцентр, 2007. — С. 31–41.

15. Кизил настоящий (*Cornus mas* L.) в Европе: Интродукция, селекция, перспективы культивирования // Биологическое разнообразие. Интродукция растений: Матер. IV Междунар. науч. конф. — СПб, 2007. — С. 289–291. (Соавторы Я. Брындза, П. Брындза, О.В. Григорьева).

16. Quince fruit (*Cydonia oblonga* L.) markers determination variability // 1st International Scientific Conference on Medicinal, Aromatic and Spice Plant, Slovakia, Nitra, 2007. — С. 219–229. (Співавтори Olga Grygorieva, Jan Brindza, et al.).

17. Фенольні сполуки окремих видів родини Cornaceae (Dumort.) Dumort. // Таврійський наук. вісн. — Херсон, 2007. — Вип. 52. — С. 60–67. (Співавтор І.Ю. Осипова).

18. Селекция и интродукция новых видов плодовых растений в свете учения Н.И. Вавилова // Біорізноманіття: теорія, практика та методичні аспекти вивчення в загальноосвітній та вищій школі: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (до 120-річчя від дня народження М.І. Вавилова). — Полтава, 2008. — С. 41–43.

19. Інтродукція і селекція нетрадиційних плодових рослин в Україні: Історія, реалії, перспективи // Інтродукція рослин. — 2008. — № 2. — С. 45–53.

20. The cultivars of Cornelian cherry (*Cornus mas* L.) in Ukraine // Актуальные проблемы ботаники в Армении: Матер. метод. конф. — Ереван: Манра, 2008. — С. 373–378.

21. Айва звичайна (*Cydonia oblonga* Mill.) в Лісостепу України: Підсумки інтродукції і селекції // Актуальні проблеми прикладної генетики, селекції та біотехнології рослин: Зб. наук. пр. — Ялта, 2009. — Т. 131. — С. 117–122.

Завдяки роботам С.В. Клименко в Україні набули поширення культури кизилу, айви, закладено фермерські сади в Київській, Закарпатській, Черкаській, Миколаївській, Одеській, Кіровоградській, Хмельницькій, Полтавській, Житомирській областях, в Криму.

С.В. Клименко — член експертної комісії ВАК, спеціалізованих рад НБС імені М.М. Гришка НАН України та Інституту садівництва УААН, експертної комісії Державної служби з охорони прав на сорти рослин Мінагрополітики України, бюро Ради ботанічних садів України. Протягом 1980–1988 рр. вона була вченим секретарем спеціалізованої ради із захисту дисертацій у ЦРБС ім. М.М. Гришка НАН України, у 1988–2003 рр. — Ради ботанічних садів України.

Світлана Валентинівна — дуже уважний та вимогливий вчитель, під її керівництвом підготовлено 8 кандидатських дисертацій. А скільком здобувачам вчених ступенів вона допомогла своїми порадами! Незважаючи на зайнятість, С.В. Клименко читає курс з інтродукції рослин у Міжнародному Соломоновому університеті.

Коло наукових інтересів Світлани Валентинівни надзвичайно широке. Крім ботаніки, інтродукції рослин, селекційної роботи вона займається історією науки. Багато ґрунтовних публікацій вона присвятила академіку М.Ф. Кашенку і створеному ним Акліматизаційному саду.

Вирізняючись надзвичайною працездатністю, Світлана Валентинівна продовжує свою плідну творчу роботу в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України. Її девізом є слова білоруського дослідника Г.П. Рилова: "Сорт по описанию никому не воспроизвести. Вывести же новый может лишь тот, кто сумеет прикоснуться к трепетному источнику природы, откуда берет свое начало все разнообразие жизни".

Рекомендувала до друку Т.М. Черевченко

Н.В. Чувікіна

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко
НАН Украины,
Украина, г. Киев

ЖИЗНЬ, ПОСВЯЩЕННАЯ НАУКЕ

Прослежен жизненный и творческий путь ботаника, интродуктора, селекционера плодовых культур С.В. Клименко.

N.V. Chuvikina

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

THE LIFE DEVOTED TO SCIENCE

The life and scientific work botanist, brooder of fruit plants S.V. Klymenko are retraced.